Након 1989. живимо у банкократији

Пише: Дејан Јовић
недеља, 08 новембар 2009 11:48

(Нови лист, 07.11.2009)

Дејан Јовић је аутор књиге "Југославија - држава која је одумрла" (2003). Америчко издање те књиге објављено је крајем 2008 као: "Yugoslavia - A State that Withered Away" (Purdue University Press). Запослен на свеучилишту Стирлинг у Шкотској, гдје предаје предмете "Успон и пад Југославије", "Политички појмови и идеје", "Ауторитарност и након ње" и "Стабилност и распад држава". Директор Центра за проучавање европског сусједства (Centre for European Neighbourhood Studies, CENS). Студирао у Загребу, Љубљани, Манчестеру, Лондону и Фиренци.

Прије 20 година Европом је прохујала слободарска идеја либералне демократије, а три године каснијеFukuyamaје објавио своју идеју краја повијести управо у либералној демократији. На неки је начин либерална демократија доиста тријумфирала, јер никад толико људи барем формално није живјело у њој. Истодобно, чини се да је концепт демократије у озбиљној кризи и да је пораст неповјерења у систем односно криза његове легитимације, дубока.

Као и све велике идеологије, и либерализам је много тога обећао али је много мање остварио. Но, у његову случају постоји и нешто што би се могло назвати либералним парадоксом. Наиме, с једне стране, либерализам је идеологија која у свом средишту има идеју слободе појединца, а с друге - нарочито након 1989.- он такођер тврди да "нема алтернативе" либералном поретку, па чак ни либералној идеји. Fukuyama тврди да не само да није могуће успоставити поредак који би био друкчији од либералног него га није могуће чак ни замислити. Парадокс је у томе што не можете тврдити да "нема алтернативе" а истодобно промовирати слободу. Слобода је - по дефиницији - реалистична могућност избора између двију или више алтернатива. Ако нема алтернативе, онда не може бити ни слободе. Не може, наравно, бити ни плурализма, а плурализам је једна од темељних идеја модерног либерализма. Према томе, поставља се питање - је ли се након 1989. доиста успоставио свијет слободе. Додатни је проблем у томе што су либерали редуцирали слоган с којим су започели Француску револуцију - "слобода, братство, једнакост" - само на "слободу". А слободе, као што с правом упозоравају марксисти, нема без једнакости и без братства. Свијет након 1989. је свијет све веће неједнакости, па се већ и због тога поставља питање - што је са слободом у таквом свијету. О повећању разлика у примањима, статусу, правима и стварним могућностима можемо свједочито свакодневно - не само у Хрватској, него посвуда. Поставља се, дакле, питање: може ли заједница неједнаких, у којој нема солидарности,

бити слободна? Јесу ли слободни они који немају ништа па морају прихватити увјете пословања које одређују ови који имају све?

Је ли својеврсна бирачка апатија посљедица и тога што су све странке, без обзира на то како се идеологијски декларирале, заправо врло сличне као и тога што грађани, можда интуитивно, осјећају да могу мало тога промијенити?

Апатија и неизлазак на изборе је логична посљедица тог парадокса. Каквог смисла има излазити на изборе, ако се бира између истог, између два кандидата или двије странке које обје причају исту причу и промовирају исту идеологију? За кога год гласали, ништа се неће промијенити. Потпуно је рационално да у тим околностима људи не гласају. Као што би рекао британски љевичар старије генерације, Tony Benn, "да избори нешто могу промијенити, будите сигурни да би их они који стварно владају већ одавно укинули". Будући да ништа не мијењају, владајуће снаге их могу допустити, јер знају да ће остати сигурне, тко год побједио. Не треба им више диктатура ни полудиктатура - нема опасности да ће их нетко скинути с власти. Уосталом, данас више нитко није сасвим у опозицији - ако нисте на власти на националној разини, онда сте на локалној, ако не тамо онда у управним одборима итд. Сувремени сустав је једна врста "картела", како га је и назвао Peter Mair, јер у њему нитко више не добива све нити губи све, него елите сурађују и стварају непробојни монопол. Но, више од свега, он је заправо банкократија. Ви можете бирати политичаре, али немате никакву контролу над оним што вам је у животу важно - а то су, рецимо, кредити. Чак је у институционалом смислу у многим земљама управо након 1989. Влада постала немоћна кад се ради о контроли над каматним стопама, јер о томе одлучује гувернер, који не допушта никакву демократску контролу, него игнорира демократски изабране политичаре и представља интересе владајућих слојева. Над комерцијалним банкама нема никакве демократске контроле. Јавно мнијење, бирачи па чак и политичари могу бити шокирани тиме што су банке радиле оно што су радиле - али им ништа не могу, чак ни ако уђу у власничке структуре банака. Можете бирати тамо неког заступника, њега можете до неке мјере и контролирати и смјењивати, али не можете утјецати на оно што вам је од животне важности. Тако да живимо у врло ограниченој демократији - при чему мислим не само на Хрватску, него на цијели "демократски" свијет.

Југославија је била најслободарскији дио социјалистичког свијета. Истодобно, управо у њој од еуропских земаља либералној демократији пружен је највећи отпор. Зашто?

Више је разлога за то. Прво, југославенски је политички систем прије 1989. сам себе

дефинирао као анти-стаљинистички, а дијелом и као антисовјетски. Због тога су држали да их се криза источноеуропских социјалистичких поредака не тиче. Штовише, долазак Горбачова на власт у СССР-у поздравили су као коначан пад стаљинизма. Његову перестројку и гласност видјели су као совјетску варијанту самоуправљања. Уосталом, Горбачов и дан данас каже да је хтио само реформу социјализма, а не и његов крај. Он није хтио разбити СССР, него га реформирати. Исто се догађало и у Југославији: ни Милошевић, ни Кучан, ни Анте Марковић нису тражили либералну демократију, него реформирани социјализам, којег је Милошевић називао "антибирократским", Кучан "социјализмом с људским лицем", а Марковић "новим социјализмом". Фрањо Туђман је у интервјуу Полету 1989. за себе рекао да је марксист, а још 1990. предлагао је конфедерализацију Југославије, а не њено укидање. Чак се ни референдумско питање у свибњу 1991. није усудило споменути потпуно одвајање од Југославије. Према томе, нису само комунисти - него и њихови противници - вјеровали да се тај сустав ипак може некако реформирати, и да није потребна радикална револуција. За револуцијом није било ни великог ентузијазма међу људима - осим можда у Србији, гдје се међутим није тражила либерализација него прије свега "увођење реда". Други је разлог у томе што је Југославија била једина земља у источном дијелу Европе у којој ниједан народ самостално није био већина. Демократија значи (између осталог) и бројање гласова, па је било разумљиво да су се сви плашили да би у њој могли бити маргинализирани. Националне политичке елите сматрале су да је демократија пожељна само под увјетом да "ми", тј "наши" буду већина, и само у оквирима у којима је то могуће осигурати. У том смислу, водила се политика - "не желим бити мањина у великој земљи, него ћу радије бити већина у мањој". Нема везе колико малој, али да је моја. Коначно - треће - Југославени су кроз доминантни дискурс којег је развила социјалистичка Југославија створили слику о либералној демократији као неуспјешној и фундаментално неправедној политичкој конструкцији. Рекли су: "па имали смо то од 1918. до 1928., па видите како је завршило: убојством Стјепана Радића, а потом и краља Александра, те непрестаним потпиривањем међунационалних сукоба, слабљењем обрамбене способности државе и сл." Дакле, тврдило се, демократија нема смисла, а поврх тога је и опасна. Зато је Југославија стајала на мјесту кад су други кренули у трансформацију.

Како објаснити носталгију присутну у готово свим некадашњим социјалистичким земљама иако је бјелодано да је разина особних слобода данас виша, а животни стандард бољи?

Најстарије генерације се сјећају да је прије социјалистичке Југославије и послије социјалистичке Југославије био рат. Према томе, није ли разумљиво да буду носталгичне за тим релативно дугим периодом мира? Многи ће рећи - али није било слободе. То је точно, иако је у Југославији ситуација увијек била више каотична и анархична, него диктаторска - али, питање је имају ли либерали право кад тврде да је слобода једина вриједност коју сви људи желе. Многима су важније неке друге вриједности - рецимо, стабилност и сигурност. И у социјалистичкој Југославији људи су били незаинтересирани

за политику, па се у њу нису мијешали. Исто су као и данас вјеровали да се ништа не може промијенити - и умјесто да покушају остварити више слободе заједничком акцијом они су се оријентирали на избјегавање онога у систему што им није одговарало. Кад се ради о младој генерацији, која се не сјећа ни Југославије ни социјализма, они траже алтернативу и из протеста одбацују службену идеологију. Ако их у школи уче да за овај политички систем, или чак и за саму Хрватску, једноставно "нема алтернативе" будите сигурни да ће управо због тога приличан број њих почети одбацивати тај наратив, и постати знатижељан за све алтернативе. Одатле пораст интереса не само за Југославију и југославенство у младим генерацијама, него и за марксизам, социјализам и све друго што школе и службена идеологија одбацују. Одатле и пораст интереса и идеализирања усташтва и НДХ, такође. Није толико важно која је то алтернативна порука, важно је да је алтернативна.

Европа је у доба Хладнога рата била геополитички изнимно важна. Дојам је да је данас, кад је готово уједињена под кишобраном ЕУ њена важност све мања с тенденцијом преласка у другоразредан простор. Како то објаснити?

У доба Хладног рата Европа је била кажњена. Побједничке силе Другог свјетског рата - Америка и СССР - су закључиле (и то с разлогом) да јој се не може вјеровати, јер су у њој почела оба свјетска рата, и да према њој дакле треба водити политику надгледања и ограничавања суверенитета. Европа је у 20. стољећу, како каже Mark Mazower, била "мрачан континент". Тек је крај Хладног рата омогућио повратак суверености у Европу, а такође и њено уједињење. Али, бојим се да Европа не зна точно што би са том "слободом". Хоће ли понудити прогресивну алтернативу, или ће се вратити у предмодерно стање и постати алтернативна (у односу на САД) империја у глобалној политици? Наиме, само су се империји ширили без јасне слике докле желе ићи, и уз такав "цивилизирајући" ефект у односу на народе које су у себе укључивали. ЕУ је чак и признала да се при проширењу (тј. експанзији) води политиком „увјетовања" (цондитионалиту). У међународним односима, она значи мало или нимало. Будућност свјетске политике одређиват ће се у мултиполарном окружењу, у коме ће важни играчи бити САД, Кина, Русија и можда још неке друге земље (BRIC, Иран и Израел, рецимо), можда и европске - али стварно јачање Европе заправо није у интересу ниједне од ових земаља. Европа нема визију о свом циљу, и то је њен главни проблем.

У доба Хладнога рата говорио се о подијељеној Европи, а данас се говори о двије Европе - старој и новој.при чему подјела иде хладноратовском раздјелницом. Колико је ЕУ доиста уједињена, а колико само економски унифицирана правилама ЕУ?

Ја бих прије говорио о "двије Европе", али на мало друкчији начин. Једно је Европа обичних људи, запосленика који не живе добро али имају ипак веће слободе кретања унутар саме Европе него икад раније, и мање су експлоатирани него радници у земљама изван ЕУ. Они чак имају и илузију да су границе у Европи нестале како би њима, обичним људима, омогућиле лакше кретање. Но, постоји и она друга Европа - Европа капитала - која је укинула границе да би их се теже контролирало, и да би избјегли демократску надлежност националних држава. Тој владајућој Европи одговарају слабе државе, јер не желе никакву контролу. Такође, треба говорити о два лица Европе. Једно је уљуђена и умивена Европи која код куће штити људска и радничка права, и води рачуна - бар до неке границе - о слабима и незаштићенима. А друго је она Европа коју није брига за то што њени капиталисти дивљачки експлоатирају сиромашне људе изван саме Европе. О Европи чији банкари у својим земљама спуштају каматне стопе, али их зато држе истима или повећавају у земљама изван ЕУ. О Европи која руши границе унутар себе, између својих земаља, али зато подиже "кинески зид" према свима другима. Та Европа с два лица доиста личи на империје из прошлости - оне су код куће биле фине и углађене, а своју су ружну страну показивале у колонијама, далеко од осјетљивих очију домаћег становништва. Иако, треба рећи и да је Европа у том смислу једна врста релативно беневолентног империја - нарочито у односу на оно што је Америка била у доба George-a Bush-a.

Јесу ли класичне идеологије, толико битне још прије 20 година, у Европи данас неважне, односно искључиво дио прошлости?

Свијету требају нове идеје, и треба му нада да се ствари могу промијенити на боље. Зашто бисмо прихватили да се ништа не може промијенити и да је неправда природно стање? Истодобно, они којима овај систем одговара, који у њему зарађују без граница, борит ће се свим силама да разбију сваку алтернативу већ у зачетку. У томе је бит садашњих тензија: хоће ли се успјети разбити теза о томе да "нема алтернативе", или ће та идеологија - која се представља само као опис стварности, а заправо је идеолошки конструкт - разбити сваку алтернативу која се појави. Ради се о борби идеја - као и увијек, уосталом.

Сједињене Државе изашле су из Хладног рата као побједник. Је ли борба против тероризма нови Хладни рат заWashington?

Изгледа да је Barack Obama напустио реторику "борбе против тероризма" и да доиста жели трансформирати политички идентитет Сједињених Држава - и то и у аспекту домаће и међународне политике. Но, питање је хоће ли се успјети одупријети оним

групацијама унутар америчке политике које живе од производње непријатеља. Да се разумијемо, теократска алтернатива јест изазов либералној демокрацији, и то опасан изазов кад се појављује у милитаристичком облику. Теокрација се темељи на вјеровању да људи не би смјели у своје руке узимати писање закона, него да у свему морају слиједити само Божје законе. За њих је демокрација бласфемична, она је увреда Бога. Зато убијају оне који излазе на изборе. То је врло опасна и врло ретроградна алтернатива демокрацији. Но, истодобно је ипак ријеч о маргиналном отпору, на којег се раније - док је постојао већи „непријатељ": СССР није обраћало толико пажње. Рат против тероризма уздигао је ту алтернативу на разину главне опасности, што она сама по себи није. Онима на Западу који желе оправдати постојање институција Хладног рата - као што је, примјерице, НАТО - заправо треба јасан непријатељ, јер иначе не би могли оправдати голема средства која се троше на војну индустрију. У свијету се 2008. у војне сврхе трошило око 1500 милијарди америчких долара, од чега су земље чланице НАТО потрошиле око 1000 милијарди. Од тога САД 630 милијарди, а ЕУ укупно око 312 милијарди, од чега су пола утрошиле Француска, Британија и Њемачка. Такво се трошење може оправдати само ако постоји јасан непријатељ - а то нису ни Кина, која троши 70 милијарди, ни Русија са 40 милијарди. Хладноратовске институције су још увијек живе и отпорне на промјене. Не кажем да нема стварних опасности - ризици су у глобализираном свијету већи него што су били раније. Но, једна су ствар стварне опасности, а друга улажење из једног рата у други, поготово ако је свима јасно да се ратови више не могу добити. Већ дуго нитко није добио ниједан рат који је започео - а и они који су добили ратове, често су пролазили лошије од оних које су поразили. Сви знају - укључујући и САД - да се ратови не исплате, и да их није могуће добити. Но, ту је у питању профит релативно малог броја моћних људи, и радна мјеста за многе, па се од тога једноставно не може тек тако одустати.

(Разговарао: **Тихомир Понош**)

http://blog.b92.net/text/13320/Nakon%201989.%20%C5%BEivimo%20u%20bankokraciji/